

HİLMİ YAVUZ'UN ÇÖL ŞİİRLERİ'NDE VARLIK SORGULAMASI

Nilüfer Aka *

Özet: Doğu ve Batı geleneğini geniş kültür birikimiyle eserlerine taşıyan Hilmi Yavuz, modern dünyanın boşluğunu 'sahih şiir' ile doldurmaya çalışır. Doğu ve Batı kaynaklarından beslenerek oluşturduğu *Çöl Şiirleri'*ni geleneğin modernle birleşimi sonucunda ortaya koyar. 'Çöl'ün insanlığın varoluşundan bu yana yüklendiği mânâ Hilmi Yavuz'un şiirinde yeniden canlanır.

Her okuyucu çölü yeni çağrışımlarla kendine özgü olarak anlamlandıracaktır. Bu yazıda da Hilmi Yavuz'un *Çöl Şiirleri* çerçevesinde *çölün varoluştaki ve varlık olarak insanın çöldeki konumu* üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hilmi Yavuz, şiir, çöl, varlık, varoluş.

THE QUESTIONING OF EXISTENCE IN HİLMİ YAVUZ'S "POEMS OF DESERT"

Abstract: By virtue of his extensive cultural background Hilmi Yavuz attempts to fill the emptiness created by modern world with his "authentic poetry" reflecting the Oriental and Western tradition. He presents "Poems of Desert" nourished by Oriental and Western resources as a reflection of the embracement between tradition and modernity. The meaning born by the 'Desert' since the existence of mankind is resurrected in Hilmi Yavuz's poetry.

Every single reader shall reconstruct in his mind the desert with unique personal associations. Likewise in present paper within the framework of Hilmi Yavuz's "Poems of Desert" the focus shall be on *the position of desert in existence and the position of man as an entity in the desert.*

Keywords: Hilmi Yavuz, poem, desert, entity, existence.

GİRİŞ

Doğu ve Batı şiir geleneğini besleyen kaynaklardan yararlanarak 'sahih şiir' yazma gayesiyle yola çıkan Hilmi Yavuz, *Çöl Şiirleri'*nde varlığın oluş serüveninin adını koyar. "*Çağdaş Türk şiirinde bana göre en anlamlı ve en değerli yönelim; sahîh şiir yönelimidir. Sahîh şiir, hem doğunun hem batının poetik müktesebatını temellük etmektedir.*"¹ düşüncesiyle şiirlerini 'geleneğin içinden' yazar. *Çöl Şiirleri'*nde insanlık Doğu-Batı geleneği ayrımı yapılmadan dinsel bağlamda

* Ardahan Üniversitesi, İnsanî Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Görevlisi.

'çöl' de birleştirilir. Yavuz'daki entelektüellik anlayışı da onun, şiirlerinde kapsayıcı bir tavır belirlemesini zorunlu kılmıştır. "*Entelektüel bütünlüklü bir kavrayışın temsilcisi olmalıdır. Zira bizim entelektüel tarihimiz, hem 'doğu'yu, hem de 'batı'yu birlikte öğrenme ve bilme mecburiyetini ortaya koymaktadır.*"² Yavuz da *Çöl Şiirleri'*nde varlığın varoluşunda mekân olarak 'çöl'ün önemini ve semavî dinlerdeki işlevini imleyerek geleneği günümüze taşır.

*Çöl Şiirleri'*nin 'müjde' olduğunu belirten Yavuz, Kutsal Kitaplar'a göndermelerde bulunarak bu kitapları bir kez daha müjdeler. "*Çoktan (Kesret'ten, Üç'ten, Teslis'ten) Tek'e (Vahdet'e, Bir'e, Tevhid'e) doğru bir seyir, bir yolculuk.*"³ olarak tanımladığı çöl şiirlerindeki yolculuğuna Yavuz, 'exodus' (göç, çıkış) ile başlar. Çöle girmeye hazırlık "*Çıkış*" iledir. Bu şiirde çöl imgesinin dünya olduğu düşünülürse şiirin amacı dünyaya atılmışlık, gönderilmeyi seçmeden gönderilmiş olmanın çığılığı, çaresizliğin öğrenilmesidir. Varlığa yol alış, varlıkta oyalanıştır. Böylece Yavuz 'varlığın yüreğine sızır'. Kitab'ın ilk bölümü 'Teslis'e "*Çıkış*" şiiri ile başlanması tesadüf değildir. Hz. Âdem'in cennetten 'çıkış'ı, Mekte'den Medine'ye hicret, Hz. Musa'nın İbranileri Mısır'dan çıkarıp Sinâ Çölü'ne yerleştirmesi -Eski Ahit'in ikinci kitabında Hz. Musa'nın İsrail'in on iki kabilesini Sinâ'ya yerleştirdiği anlatılır- Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak "*Çöle İnen Nur*" olması, bütün insanlığın ruhlar âleminden veya anne karnından kâinata 'çıkış'ı "*Çıkış*" şiiri ile imlenir. "*Çıkış*" eylem bildiren bir sözcüktür. Varlığın varlığını ispatlaması eylem ile gerçekleşir. "*Varoluşa ilişkin her şey olanaklığa aittir*"⁴ düşüncesinden hareketle 'exodus' ile varlık, varlık sahnesine çıkmaya imkân bulur. "*İnsanın yazgısı her şeyden önce eylem'dir.*"⁵ "*Eylem, önceden derinine, uzun uzadıya düşünerek ortaya çıkardığımız bir tasarıma uyarak çevremizdeki soyut nesnelere ya da başka insanlara yönelttiğimiz etkinliktir.*"⁶ Hilmi Yavuz da, düşünce ve eylemini "*Çıkış*" şiiri ile bütünleştirir. Şiirin ilk mısraı "*Şimdi bak yapılacak işler var*"⁷ düşüncesi şairin eylemine gerçeklik kazandırır. Bu düşünce eylem ile de canlılık kazanır. "*Var oluş bir hal değildir, bir harekettir, imkândan geççe geçiş hareketidir.*"⁸ Eflatun'un özcülüğünde bu geçiş başarısızlığa götüren yol olarak tanımlanır. Rüyadan uyanma durumu ile açıklanan başarısızlık *Çöl Şiirleri'*ndeki yola koyulma gayreti ile çelişse de rüya sonrası yaşanan sessizlik, hüznün *Çöl Şiirleri'*nin geneline hâkimdir. Var oluştaki hürriyete sahip olma durumu hareket ile ortaya çıkar. Hareket ile varlık kendisini ortaya koyar ve bu zorunlu ortaya konuluş ile 'Tevhid'e varılır. *Çöl Şiirleri'*nin ilk şiiri "*Çıkış*" ile başlayan ve son bölüm "*Tevhid'e* giden yolculuk, Fransız filozof Maurice Blondel'in "*Hareket, insanla Allah'ın bir terkididir.*"⁹ düşüncesinde tek cümle ile ifadesini bulur. 'Oyalanma'dan, 'işe koyulma'dan, 'çölde olma'dan yalnızlığın mahsus olduğu Allah'a yolculuk *Çöl Şiirleri'*nde anlamını bulur. Allah'a yönelme hareket ile olur. M. Blondel'den etkilenerek varlığı harekete bağlayan Nurettin Topçu; "*Hareket, bir isyandır. Bu, bizdeki Allah'ın*

bize karşı isyanıdır. Hiç isyan etmemiş olan, hiçbir zaman hareket etmemiş demektir. Her hür hareket, bir isyandır.”¹⁰ düşüncesi ile insanın hiçbir zaman tek başına bir hareket sahibi olamayacağını, bireyden başlayan hareketin İlah ile birleşeceğini savunur. Sonsuzluğa ulaşmak isteyen hareket, iradesi dâhilinde tercihini yapar ve böylece varlık, esir ve hür olma durumlarını içinde barındırır. “Her birey, özgürlüğün olduğu kadar zorunluluğun da ürünüdür, kendi benliğinde özgürlüğün olduğu kadar zorunluluğun da izlerini taşır.”¹¹ Bu iç çatışma bireyi mutsuzluğa götürür. Mutsuzluk ve ıstırapın asıl Varlık’a ulaşmada önemli bir aşama olduğunu, şairin “ihmal edilen hüznlerle” başladığı yolculuğunu Tevhid ile bitirmesinde görürüz.

Şiirin son mısraı “var sen de oyalan biraz”daki¹² “oyalanma” eylemi oyun oynama eylemi ile denkleştirilirse; Freud’un “yazma eylemini oyun oynama eylemi ile eşitlemesi”ne varabiliriz. Freud “Çocuk oyun oynarken ne yaparsa, yaratıcı yazar da aynı şeyi yazarken yapar.”¹³ görüşünü öne sürerek metin oluşturan yazarın yazma eylemiyledeşarj olduğunu söyleyebiliriz. Eğlence / oyun, hayatın eksikliğinin tamamlanmasında bilinçaltının güdümüyle gerçekleştirilen bir eylemdir ve zamanın geçiciliğinin bireyi sınırlandırdığı andaki kaygının bertaraf edilmesidir. Böylece Hilmi Yavuz, şiiriyle zamana hâkim olmaya çalışarak varlığını muhafaza eder.

“Çöl ve Yitik Oğul” şiiri ile şair, kendi benine döner. Dünyayı anlamlandırmaya çalışan varlığın benliği ile karşılaşması böylece gerçekleşir. Kendi teninden ‘yol aç aça’ ‘çoğul yalnızlıklar’na yol alması ve benliğinin çölünde varlığına anlam vermeye çalışması da çöldeki varoluş tarzıdır. “Bilinç ve zihin kültürel bir kazı alanıdır.”¹⁴ ‘Yitik oğul’ da mesafe tanımadan bedenden bilinçaltının derinliklerine ‘her kuyudan bir parça alarak’ varır ve eksikliklerin, yanlışlıkların, günâhların, pişmanlıkların, imkânsızlıkların batağında kendini bulur. Heidegger’e göre “varoluş” olarak adlandırılan bu durum, Varlık’a yönelmektir. Sonunu göremeyen bireydeki bu kaygı durumu, sorgulamadaki varlığın eksikliğinin de göstergesidir. Birey eksiktir, sonunu göremez ve eksiklik vaatlerin arzusuyla giderilmeye çalışılır. Şiirde yitirilen, kaybedilen değerlerin ve ‘arz-ı mev’ud’ olarak nitelendirilen vaad edilmiş varlığın çölde sorgulanması. İrademiz dışında gerçekleşen ‘vaat edilmiş’ olma durumu bir tür mahkûmiyetin belirtisidir. Mahkûm benliğin, özgür biçimde varlığını çölün derinliğinde bilme, anlama girişimidir. “Çöl ve Yitik Oğul” şiirinin “gittim, yalnızlıklardım, çoğul”¹⁵ mısraı ile şair, yalnızlığa mahkûm benliğin ötekilerin bir başınalığını da kendi yalnızlığına ekleyip çoğalması ile gerçekleşen çöldeki yitimini dile getirir. “Çöl ve Yitik Oğul” şiiri, ağır yolculuktaki ‘yitik oğul’un sorumluluk bilincinin zorunlu kabullenişidir / sorumluluk bilincine zorunlu katlanışının dile getirilişidir. “Düşünebilen bireyin, kendini sorgusuz sorusuz içine atılmış bulunduğu o ortamdaki kökten yalnızlık gerçeğini üstlenerek aydın görevini yerine getirmektir”¹⁶

'yitik oğul'un mesuliyeti. "Aydın pek verimli olan yalnızlığının içinde keşfettiği şeyi başkalarına bildirmek durumundadır, kendi çölsü yaşamından, insanlara kendi yalnızlıklarını haykırmalıdır. Aydın olmanın özü çölde haykıran ses olmaktır."¹⁷ Aydın olmanın sorumlu bilinciyle şair, sesiyle ağır yolculuğunun yükünü hafifletir.

Çöl Şiirleri'nin kilit felsefesinin varlıkla bütünleşmek olduğu düşünüldürse şair 'çıkış' ile başlar ve bütün şiirlerinde çöl ile varlığı birleştirir. Çöl, nefsin kendisiyle kaldığı, kendine vardığı mekân olarak imlenir Yavuz'da. Böylece "Bir bütünün bölünemez birliğine, sonsuzca bölünebilir bir düzlem kazandırır."¹⁸ Çünkü kum çoktur, çöl tektir. Yaradan tektir, yaratılan çoktur. Kesret-Vahdet/Vahdet-Kesret arasında yol alma çölün bünyesinde gerçekleşir. " 'Enel Hak' diyenin değil, 'Enel Masivâ' diyenin Kitab'ıdır 'Çöl Şiirleri' "¹⁹ diyen 'yitik oğul'un farkındalığının göstergesidir Çöl Şiirleri. "Çöl ve Judas" şiirinde şair, İsa Mesih'e ihanet eden Yahuda'ya ve İncil'e göndermede bulunarak Yahuda'nın pişmanlığını kendi ağzından dile getirir. Çölün bireyin kendi içine yaptığı yolculuğun mekânı olduğunu söyleyerek şairin çölde Yahuda'yı kendi bilinçaltı ile hesaplaşmaya bıraktığı sonucuna varabiliriz.

....ihamet
acitti ağzımı, Efendimiz, bu yolu
çarmıha bata çıka yürüdüğüm yeter!
ayaklarım kan içinde, mürrüsâfi ve keder
kokuyor içim... çöllerdeyim korkulu²⁰

Teslis'te şair Hristiyanlık camiasında önemli olan dinî imgeleri kullanır. Bölümün adı 'Teslis (Üçleme / Tanrı-Meryem-İsa veya Tanrı-İsa-Kutsal Ruh)', 'Judas (Hristiyan camiasında hain)', 'çarmıh (Hz. İsa'nın Golgotha'da çarmıha gerilmesi)' imgeleri ile Hristiyanlığa göndermelerde bulunur. "Hristiyanlığın, tamamen İsa'nın gövdesi ve tını üzerine kurulmuş bir sistem" olduğunu belirten Yavuz, şiirlerinde çarmıh imgesini kullanır ve çarmıh/çöl/benlik üçlemesiyle çölün Hristiyanlık'taki konumunu belirler. Bütün insanlığın günahını yüklenmek isteyen şair çarmıha gerilerek benliğinin çölündeki ıstıraplardan kurtulacağını ve yüce ruha erişeceğini düşünür. "İnsanlık, Mesih çarmıhta can verdiği için kurtulduğu" ve "İsa'nın, soyunun kefareti ödediğine inanılan fedakârca ölümü, Âdem'in suçundan insanlığı kurtaran, insanlık için ödenmiş bir fidiye"²¹ düşüncesine "Çöl ve Judas" ve "Çöl ve Çarmıh" şiirlerindeki ifadelerle varabiliriz.

"bu çöl nedenimdir benim ona ilişme!"²² mısra ile şair, varlık nedenine inerek "kendini zamanın başlangıcına yerleştirme arzusunu ve gururunu"²³ taşır. Tin surresine, Hz. Musa'ya göndermelerde bulunduğu "Çöl ve Çarmıh" şiirinde şair, ölüme giderken yaşanmışlıkların ve olmuşlukların aslında geçici olduğu, 'yok yere' ıstırap çekildiği sonucuna varır. Ayrıca aynı şiirde, Asaf Hâlet Çelebi'nin

“Nurusiyah” şiirine atıfta bulunur. “Erguvan giysilerle” ibaresi şiirin bu yorumunda anahtar kelimelerden biridir. Erguvan sözcüğü hem Doğu hem Batı geleneğinde önemli imgelerdendir. Erguvanın moru zor elde edilen bir renktir ve Bizans’ta gücün, zenginliğin, otoritenin sembolüdür. Hükümdar dışın-da kimse bu renkte pelerin kullanamaz. Bu ibarenin kullanımından şairin gücün, otoritenin geçici, asıl kurtuluşun salih amel ile olduğu, sefaletin ‘sebepsiz hüznün’ ile geldiği düşüncesini çıkarabiliriz. Tin suresinin diğer ayetlerine baktığımızda bu sonuca daha net varılacaktır: “Doğrusu, Biz insanı en güzel biçimde yarattık (Tin, 4), Sonra aşağıların aşağısına çevirdik (Tin 5), Ancak iman edip Salih amellerde bulunanlar başka; onlar için kesintisi olmayan bir ecir vardır. (Tin, 6).”²⁴ Yavuz bütün insanlığı çölde birleştirirken ‘tayı-ı zaman’ ve ‘tayı-ı mekân’ ile yolculuğunun sınırlarını zorlar / varlık üstü yolculuğa çıkar.

“Tûr-i Sinâ’ dan incir ve zeytin / aktıydı Kitab’ıma...”²⁵ mısraları ile Yavuz kendi deyimiyle tasavvufu dışarıdan kuşatma endişesindedir. Şiirde Tin suresinin ilk iki ayetine atıfta bulunması ile Kitab’ın müjdesini tekrarlar.

*erguvan giysilerle ...-oysa bedenim-
de tek bir çürük yok, yara ve bere
izi kalmamış bile... demek, yok yere
çarmıhtım ve İsa annemdi benim...²⁶*

Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi ile ilgili Kur’an-ı Kerim’deki âyetler, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmediği, Allah’ın onu kendi katına ref’ ettiği (lafzen, onu yüceltti yahut onu yukarı çıkarttı) yönündedir. Nisâ suresi, 158. âyetteki “Allah onu kendisine yükseltti”²⁷ ve “Seni vefat ettireceğim, Bana yükselteceğim”²⁸ âyetlerinden yola çıkarak Hilmi Yavuz’un Hz. İsa’nın yükünü omuzlarına alarak bu şiirini ‘yaptığımı’ söyleyebiliriz.

Çöl, Himi Yavuz’da nefsin kendiyile kaldığı, kendine vardığı mekân olarak imlenir. Yaradan’la başbaşa kalmanın, yüzün, gözün, yüreğin varlığa çevrildiği, masumiyetin hüküm sürdüğü, mahkûmiyetin benliği kuşattığı, sessizliğin, derinliğin durağıdır çöl. Yavuz “Çöl ve Hüznün”, “Çöl ve Hiç”, “Çöl ve Sorular” şiirlerinde varlığı sorgulamanın doruğundadır. Şair ‘dışa atılmış’ insanın ‘dışta kendini yitirerek’ varolmasının zorunlu mücadelesini verir.

*mahzunduk, dili geçmiş öte geçe’ydik;
biz o’ydük, derinden, salsâl ve balçık..²⁹*

Varlığın zamandan ayrı düşünülemediği, ötelere gidiş ile varoluşunu anlamlandırdığını anladığımız yukarıdaki mısralar, bizi Heidegger’in “zaman varlıkla birlikte vardır. Zaman varlıkta vardır veya tersi de doğrudur”³⁰ savına götürmek-

tedir. Varoluşun anlaşılması zamanın hissettirdiği geçiciliktir. Varlık, hakikate zaman ile ve diğerlerinin birlikteliğiyle ulaşır. Hakikate ulaşırken varlıkla taşınan 'mahzunluk' hissi bireyin kendine dışardan bakmasıyla gerçekleşecektir. "Ritter, varoluşçuluğu şu şekilde tanımlar: "Köklerinden kopmuş, temelini yitirmiş, geçmişe, tarihe güvenini kaybetmiş, toplumda yabancılaşmış, mutsuz, huzursuz insan varlığını dile getiren bir felsefedir."³¹ Varlık Mutlak Varlık'tan ayrıldığı için hüznü ve mahzundur. Çöl, hüznün mekânıdır ve "çöl olduktü" ifadesi hüznün bedelinin varolmak ile ödendiğini imler. Şiirde yaratılışın kaynağına da değinilir. "Andolsun ki, biz insanı hâme-i mesnûndan (balçık çamurundan), salsâlden yarat-tık."³² âyet-i kerimesine atıfta bulunan Yavuz, yaratılıştaki itinanın benlik ile uyumuna değinmiş ve oluş evriminin başlangıcındaki görünümünü işaret etmiş olur. "Bekle de Kitab'a göçsündü Kenaneli..." mısraı ile Kitab'ın 'müjde'si verilir. Varlık, yolun yarısını geçmiştir, zirvelere çıktıkça hüznü çoğalacak; varolmanın umutsuzluğu, bunaltısı, çaresizliği ile akşamın karanlığında kalacaktır. Çünkü gönderilmiştir ve asıl ışıktan mahrum kalmıştır, 'akşamın kazanımı' ile oyalanacaktır. Böylece şair 'gayri varlık'tan ayrılır ve hüznün çölünde yolculuğuna başlar. Varlık ile yokluğun kol kola gezdiği hüznün çölüne 'bırakılmış' insan, durumunu anlamlandıramamanın aciziyetiyle 'yavaş yavaş gömülür kendine.'

*çöldeyken, ağaçlar inerken,
gölgeleleri içlerinde kalırdı,³³*

Freud'a göre toplum tarafından kabul edilmeyen, aklın denetimi dışında oluşan ve doğuştan getirilen enerji bilinçdışı(id)nda hapsedilir. Buzdağının suyun altında kalan kısmı olarak tanımlanan id, denizin dalgalanması ile kendini gösterir. Gölge karanlık yüzdür ve kötülük orada saklanmaktadır. Varlık çölde kötülüğünü bastırmaktadır.

*akrebin zeval vaktidir, çöldür-
bas başrına kısıkcı istersen öldür;*

...
*varoluş yavaş yavaş gömülür
kendine...³⁴*

Akrep bilinçaltıdır, sinsidir ve fırsatını bulduğunda zarar verecektir. İd'in benliğe zarar vermemesi için etrafının kuşatılması gerekir. Akrebin etrafı ateşle çevrilirse akrep kendini öldürür. İd'in denetim altına alınmasıyla da varoluş kendi benine dönecektir ve varlığının sahibi olarak onu sonsuzlaştırma gayesiyle yoluna devam edecektir. "Dasein, her durumda kendisidir. Dasein, ben'imdir. Dasein'in özü onun varoluşudur."³⁵ Böylece Dasein'in kendi varoluşuna dönüşü kendine dönüşüdür.

Kendini anlamlandırma çabası içinde olan şair yalnızlığa sığınır. İçinin sesine ulaşmak için 'şiirin ıssızlığından geçer.' Şair, şiir ile var olmaya çalışır ve kaygıyı şiirle telafi etme yolundadır. Yok olma korkusu taşıyan varlık, bu kaygısını şiir ile ödünlemeye çalışır. "*Şiir, ruhun eğitilmesi ve içsel özgürlüğün yolu, çocukluğa geri dönüş, cennet ve cehennem nostaljisi, unutulma isteği, sürgün arzudur. Şiir yokluğu gizleyen bir örtüdür.*"³⁶ Benliğin kendine dönmesiyle dünyadaki sıkıntılı süreç başlar. Çünkü kendine dönen insan yaşanmışlıkların hesabını kendine soracaktır. Bütün insanlığın sıkıntılarını, pişmanlıklarını kendi benliğinde taşır. "*Çöl ve Sorular*" şiirinde "*kim bilir nerden gelirim*" mısraı ile şair varlığın kaynağını sorgular. Varlık ve hiçliği okumaya çalışan şair, kendini bilme ve anlamlandırma gayesindedir. "*Varoluş alanları felsefesinin tüm amacının, insanın bir 'benlik' olarak ortaya çıkışının imkân ve olasılıklarını araştırmak*"tır.³⁷ Benliğe sahip olmak, varlığın anlamına sahip olmak ve en üst seviyeye ulaşmaktır. Böylece 'kendini gerçekleştiren' birey öze / cevhere ulaşma çabası içine girer. Sartre'ın "*Varoluş özden önce gelir.*"³⁸ sözü bu durumu tanımlar.

"*gövde otuz kuşun tüyü*"³⁹ mısraı ile şair *Mantuku't-Tayr*'daki otuz kuşa göndermede bulunur. Simurg'un dergâhına varmak için yola çıkan kuşlar yedi vadi (Talep, Aşk, Marifet, İstiğna (ihtiyaçsızlık), Tevhid, Hayret, Fakr ve Fena / Efsanede: Aşk Vadisi, Hırs Ovası, Kıskaçlık Gölü, Ayrılık Vadisi, Şaşkınlık ve Yok Oluş Vadisi)den geçmek zorundadır. Vadilerin sonuna yaklaştıkça kuşların sayısı azalır. Kaf Dağı'na vardıklarında sadece otuz kuş kalır. Kuşlar, Simurg'un otuz kuş demek ve yaptıkları yolculuğun aslında kendi benlerine yapılan bir yolculuk olduğunu anlar. Tasavvufî mânâda vadiler tasavvuf yolculuğunun çeşitli kademelerini karşılar ve Simurg'un da Yaradan' da yok olmuş kuşlar olduğu anlaşılır. Bu efsaneye gönderme yapan Hilmi Yavuz'un şiirinin sonundaki "*niye ben çarmıhta değilim, / çarmıh benim içimde?*"⁴⁰ mısraları, kendi içine dönen "*Şiirin Aynasındaki Simurg*"un varlığın zaman ve mekânını sonsuz seferde tanımlama girişimidir.

Modern dünyada değerlerin kaybı, maneviyatın çöküşü ile maddecilik ön plana çıkar. Kapitalist düşüncenin, insanı, bir eşya gibi görmesi ile maneviyat ve ruhçuluk yıkılmıştır. Manevî değerlerin ve ruhun göz ardı edildiği, 'bir kilitte dönüştüğü' hayatta insan kendine yabancılaşır.

"*herkesin bana bir eşya gibi baktığı günlerde...*"⁴¹ mısraının geçtiği "*Çöl ve Kilit*" şiirinde şair, iradenin kilitlenmesine, eşyanın varlığın özünü aşmasına tepki gösterir. Her şeyin maddeleştiği, hayatın, düzensizliğin, yıkımın, görünen eşyaya iptilada saklı olduğu kilit imgesi ile karşılanır. Kilit; yüzeyin hâkimiyeti, derinliğin eşyada mahkûmiyetidir. Kendine eşya gibi bakıldığını düşünen şair, sevdiğinde huzuru arar. Bakışların bile eşya gibi olması, eşyadaki hakikatin mânâsını yitirmesi ve varlığın maddeye indirgenmesidir. Somutun yüzeyinde kendini yalnız hisseden birey, yine kendine dönüp bir liman araya-

caktır. Yavuz'un aradığı liman 'Cüneyd'in cübbesi'dir. Ulema elbisesi ile do-laşan Cüneyd Bağdadi'nin "Cübbemde Allah'tan başkası yoktur." sözüne da-yanarak şair, eşyanın içinde kaybolmanın verdiği sıkıntı ile Cüneyd'in cübbe-sine sığınır ve kurtuluşu yine Mutlak Varlık'ta arar. Tasavvufî mânâda eşya-nın özelliğini bilmek, varlığa ulaşmak ve kendini bilmektir. Çünkü eşya Mut-lak Varlık'ın tecellisidir. Bu şiirde artık madde/ eşyanın da özelliğini yitirdiği, "nehirlerin bir testiye sıkıştığı" yani hayatın kaynağı hareketin yok olduğu, do-layısıyla düşüncenin de sıkışıp kaldığı nizamsızlığa eleştiri vardır. "mutlu olma becerisini gösteremedim hiç"⁴² diyen Yavuz, eşyada mutluluğu bulamaz ve bun-altının tesiriyle kendini hapsetme çabası içine girer.

kilitle beni, şiirin içindeki çöle kilitle⁴³

Şiiri kendi varlığını sahneleme mekânı olarak gören şair 'şiirin içindeki çöle kilitlenerek' yüzeyden sıyrılır ve varlığın derinliğinde hapsolür. Ayrıca şair şiirinde Asaf Hâlet Çelebi'nin "Cüneyd" adlı şiirine ve Baudelaire'in şiirine gön-dermede bulunarak metinlerarasılık bağlamında geçmişte yazılmış edebî eser-lerle ilişki kurar.

"Çıkış" şiiri ile yalnızlık mekânına atılan varlık, kendi olma bilinci ile var-lığının yalnızlığını sorgulamaya devam edecektir.

*çöl saydamdır, güz de...
her şey o kadar üst üste
ki yalnızlık kime bindi bilmiyoruz!
kimine kat kat kumaş ve biniş...
çöl bir imâ idi güz bir serzeniş
ve önümüzde⁴⁴*

"Zamanın gelip geçiciliği karşısında kimsesizliğinin/kimiksizliğinin hissiyle etra-fına bakarken bir serzeniş içinde kendini bulan bireyin içsel yolculuğunda çöl, 'içten-lik mekânı' olarak değer kazanır."⁴⁵ Bu mekân, ferdîliğin mahremiyetinin göster-gesidir. Yalnızlık mahremiyettir ve sınırları maddenin görünümüne kadardır. Derinliğin, sırrın, gizemin bittiği yerde yalnızlık sona erer. Ten, özünde yalnız varlığı görünür kılar. Kılıfın yapaylığı, zamanın eşya üzerindeki hâkimiyeti-ne direnemez. Yaşlılık, zamana direnemeyen tenin göstergesidir. Aynalar da bu zamanın hâkimiyetinin şahididir. Jung'a göre "bireyleşme süreci" olarak ta-nımlanan bu durum fiziksel ve zihinsel gelişimin paralel olduğu bir süreç-tir. Birey fiziksel gelişiminin seyriyle zihni sorgulama içerisindedir. Yaşlılıktan huzursuzluk duyan şair, çöl/ ayna/ zaman düzleminde hayat/ ölüm serüveni-nin görünümünü çizer.

"ne kadar da sesinizi andırırdı yeminleriniz!"⁴⁶ mısraı ile 'elest bezmi'nde Yaran ile sözleşme yapan kulun, varlık alanında sözüne ne kadar sadık olduğunu da vurgular. 'Elest bezmi'nde edilen yeminde kul, sesi ile varlığını ispatlamıştır. Sesi ile varoluşunun farkında olduğunu iradesiyle ortaya koymuştur. "Ses, insanoğlunun yaşama karşı duruşunun göstergesidir."⁴⁷ 'Karşı duruş', isyandır ve hür oluşun ifadesidir. İradenin ortaya konulması "benliğin âleme kendini ihbar etmesidir."⁴⁸ Bireyin kendi olma yolunda olduğunun, çölde sesiyle hâkim sıfatına erişeceğinin belirtisidir. Yemin ile birey sesinin hâkimi olur ve varlık alanında sözüne sadık kalan bireyin sesi, yemindeki sesini çağırıştırır. Yolculuğunda yükünü kaldıran ses ile yükün altında ezilen ses. Vefa gösteren sesin gücü ile göster(e)meyen sesin hafifliği. Tanpınar'ın "insanın biraz da ses olduğu" ifadesi ile varlığımızın seste olduğuna ve 'yeminlerimizin' niteliğinin sesimizin hissettirdikleri ile eşdeğer olduğu sonucuna varabiliriz.

"bir akarsuydun, çöllerde kaybolup gittin, / bir künk'ün içinden akardı kün!..."⁴⁹ mısraları ile şair tekrar yaratılışın kaynağına döner. "Ol" emriyle meydana geliş ağır yolculukla devam eder. Varlığın içinden "Ol" emri geçer ve hayatın kuşatıcılığına hapsolür. Suyun her şeyin ilk örneği olduğu düşüncesinden hareketle şiirde yaratılış öncesine atıfta bulunulduğunu söyleyebiliriz. Suyun şekle hâkim olması ve akması zamanın tavrıyla benzerlik gösterir. Yaratılıştta ve yaşayıştta zamanın üstlendiği tavrı şair "Çöl ve Kün" şiirinde çöl / künk / su imgeleriyle karşılaşmıştır.

*ben çıkmazda, ten kilitli, yaz girift;
varoluş baştanbaşa çöl...
sen Hilmi yavuz, ey deşt-i fenâ
sen öl!*⁵⁰

mısraları ile şair, bir başınalığın durağı çölde varlık ve yokluk ile kuşanır. Varlık ve yokluk arasında sıkışır ve kurtuluşu ölüme sığınmakta bulur. "Ölüm belirişin tersine döndürülmesidir. Belirişin tam tersine orada varlık sanki kendine döner."⁵¹

"ve bir aynalı dolaba... gömülüp var olarak / sen öl!"⁵² mısraları bu kendine dönüşün göstergesidir. Yavuz, 'aynalı dolaba gömülerek' kendi varlığında belirir. Ölüm, kendine dönüş ve kendinde beliriş olarak aynanın yansıtıcılığıyla sunulur. "Çölde Ölüm" şiiri ile varlık yeni baştan kendini yoklar ve sorgular. Sorgulamasında 'ömür'ün varlık ve yokluk arasında bir soluk, çöldeki susuzluğun ise dünya hayatındaki mutluluktan mahrum şairin vahaya özlemi olduğunu söyleyebiliriz. Deşt-i fenada varlık vahayla hayat bulur ve çöl vahaya kadardır.

"o susuz günleri mumyalayıp, mum yalayıp / sen öl!"⁵³ mısraları ile deşt-i fenada kendini arayan şair, çölde geçen susuz günleri mumyalayarak ölümü

kavramaya çalışır. “Ölme imkânıyla varoluşsal bir ilişki”⁵⁴ olduğu görüşünden yola çıkarak “Çölde Ölüm” şiiriyle şair varlığını ölme imkânıyla sorgular. Ölüm, deşt-i fenada olmanın ispatıdır ve orada olmanın sona ermesidir. Yani varoluş bir eylemdir ve ölüm de varoluşun ispatıdır. Ölümü istemek cesaretir ve şair ölümü arzu etmekle varlığı henüz kendisinde belirmeyen bir durumu isteyerek deşt-i fenaya başkaldırır. “Bu ölüm-için-olmada ölüm olmaya zorunlu olunan olarak belirir, varlığı henüz olmayanda bulunur; olmak sorgulamada olmaktır; sorgulamada olmak olmaya zorunlu olmaktır; olmaya zorunlu olmak ora(da) olmaktır; orada olmak dünyada ölümüne olmak, mümkün atılmak ve atılırken de bütünlüğü içerisinde orada olma olmaktır.”⁵⁵ Böylece şair varlığını sorgulama yolculuğunda ölümü isteyerek yalnızlığa sığınır ve benine bu şekilde ulaşır.

“yüzümle kimin yüzü gibiyim?”⁵⁶ mısraları ile başlayan “Yüzümdeki Çöl” şiirinde şair kendini Hz. Âdem ile bütünleştirerek bütün insanlığı kendi yüzüne hapsedir ve kendi yüzünde bütün insanlığın mirasını taşır. Var olan her şeyin ötesine geçerek sorgulamasına hayret hissi ile devam eder. Hayret onu kendi varlığının sırrına ermeye yaklaştırır.

*teninde bütün meleklerin ağırlığı;
var olan ve var olmayan bütün güneşlerin
sararmışlığı sana kalmışken...⁵⁷*

Bakara 34. ve Kehf 50. âyet-i kerimelerde geçen “Âdem’e secde edin” emrine atıfta bulunduğu şiirin bu mısraları ile varlığın başlangıcına dönülür. Bütün meleklerin itaatine lâyık görülen Hz. Âdem, günahsızlığın davetiyesiyle meleklerin de sorumluluğunu eklemiştir yüküne. Secde emri ile varlık, üstünlük kazanmıştır ve zorunlu yolculuğun yükünü omuzlamıştır. Hz. İsa’nın bütün insanlığın yükünü omuzlamasına Tesniye bölümünde de değinilir ve Hilmi Yavuz “Çöl Şiirleri” de Hz. Âdem ve Hz. İsa’nın varoluşta yüklendiği misyonu yüklenir. Kierkegaard’ın ‘Kaygı’ kavramında belirttiği ‘İlk Günah’ ve ‘Mevrus Günah’ kavramları Hz. Âdem ve Hz. İsa’nın varoluşta yükledikleri bu misyonu tanımlar. “İlk Günah ile günahkârlık Âdem’e inmiştir ve böylece günah yeryüzüne iner.”⁵⁸ ‘Mevrus Günah’, tevarüs etmiş miras kalmış günahdır. Hz. Âdem’le birlikte oluşmuş günahkârlığın bütün insanlığa yayılımıdır. Hz. İsa’nın yeryüzüne gönderilecek olmasından onun ‘Mevrus Günah’ı taşıyacağı düşüncesine varabiliriz. Bütün insanlığın günahını, yükünü omuzlayarak kendini feda etmiş olan Hz. İsa ‘Mevrus Günah’ın temsilcisi konumundadır Hıristiyanlık inancında.

Tesniye bölümünün son şiiri “Çöl Lalesi”nde varlık deşt-i fenaya bakarak yalnızlığı varlığın kaynağına bağlar. Yolculuğun adını yalnızlıktan aldığını ve çölün vahyin indiriliş mekânı olduğunu imler.

*kumların, kumların her birine
o sonsuz yazıyı nasıl yazdın?
nasıl sığdırdın o Kitab'ı
hem kalbe, hem zeytine, hem ekmeğe?*⁵⁹

mısraları ile çölün varoluşta kaçınılmaz mekân olduğuna ve her Kutsal Kitab'ın çöle indirilmiş olmasına vurgu yapar. Varlığın, varlık ile anlam kazandığı, varlığın çölde kendine döndüğü ve çevrildiği "Çöl Lalesi" şiirinin son mısralarında şu şekilde dile getirilir:

*sen gideli körleşmeler çoğaldı
bir dağdağayla kavuştuydu
çöl çöle...*

*eğildin, baktın ki:
sen!*⁶⁰

Asıl Varlık'tan ayrılışın her ruhta körleşmeye neden olduğunu ve her ruhun böylece karanlıkta kaldığını anladığımız bu mısralar ile şair bizi kargaşa ve hayret hissine yöneltir. Çünkü bu madde dünyasında gözler ve kulaklar perdelidir. Kaldırılmayacak boyutta bir durumla karşılaşan varlık hayret hissine kapılacaktır. 'Hayret', Tevhid'e ulaşmada önemli makamlardan, duraklardan biri olarak tasavvufta yerini bulmuştur. 'Hayret', uyanışın ilk aşamalarından biridir. Gabriel Marcel'in "Varoluş hayretten ayrılamaz."⁶¹ sözünden hareketle şair de düşünen bir varlık olarak kendi varlığının sırrına hayretle varır. "Varlıksal olarak hayret durumu, aslında hiçbir şeyin olduğu gibi olmadığı, olgelenin aslında bir de görünmeyen bir farkındalığının olduğunun farkına varması ve monotonluktan kurtulup, kaotik bir duruma geçmesi manasındadır."⁶² Şair böylece dağdağa ile çölü çöle kavuşturarak varlığının farkındalığını varlık ile ispatlamış oluyor. Çünkü varlık öteki varlık ile anlam bulur. Gabriel Marcel'e göre varlıktan pay, ancak bir sen ile karşılaşmada alınabilir. "Ben, ancak bir sen ile canlı olarak bağlı oldukça, vardır."⁶³ Beşer, varlık sırrın yansıyan kısmına ulaşma çabası içerisinde kendini telaş, zorluk ve gürültü içinde bulur. "Allah'a doğru yolculuğun duraksadığı yerde varlığımız bir tufeyli gibi kendisine çevrilir."⁶⁴ Yavuz, varlığını varlık ile somutlarken kendine çevrilir. Çokluktan tekliğe ulaşma yolunda böylece hareketine hayat verir. Kendini varlıkla bütünlerken kendine varış şairi 'Tevhid'e yaklaştırır. Yolculuğun son merhalesine geçiş de bir hareket ile gerçekleşir. Şair kendine, eğilip bakarak ulaşır. Kendine bakış onu Mutlak Varlık'a götürecektir. Blondel'in "Hareket, insanla Allah'ın bir terkibidir." düşüncesini tekrar ederek şairin Allah'la kendini, hareketle ve kendine vararak birleştirdiğini söyleyebiliriz. Bakara suresinin "Ne yana baksan O'nun yüzü oradadır.

(*Artık nereye dönerseniz dönün orası Allah'a çıkar*).⁶⁵ âyeti de bu şairin durumunu açıklar. Artık varlık Mutlak Varlık'la birleşme yoluna girmiştir.

Çöl Şiirleri'nin üçüncü bölümü 'Tevhid'e şair "Çöl Öyküsü" adlı şiiri ile başlar. İşsel yolculuğunun derin dehlizlerine yaptığı yolculuğun son aşamasında şair artık geriye döner ve 'dünyada olmak' durumunun öyküsünü söyler:

*'çöl' denilen o öyküyü
yazmak için konuşurken
sustum içimdeki türküyü...⁶⁶*

Öyküsünü yazmak için konuşurken şairin içinde türkü belirmesi dünyada olmanın ıstırabının anımsanmasıdır. Dünyada olmak artık öyküdür ve bu öyküyle hüznün belirir şairin içinde. Her doğan gün öyküyü etkileyici kılacaktır. Şair "geçmişin şimdileşmesi" olarak tanımladığı şiir ile öyküsünü şimdileştirecektir. Tevhid'de susulması gerektiğini düşünen şair, sessizlikle ve yalnızlıkla baş başa kalarak yazgısını kötülüklerden arındırmak ister.

"Çöl ve Ay" şiirinde şair, dünyada olmanın ağırlığından, çöl yolculuğunun çetinliğinden bahseder:

*bir ince suydum, ezildimdi, basıldı
üstüme, kaldı ayak izleri suda;
bir menzilden ötekine... nasıldı
gitmek? ağırdı çöl, kuytulardı, pusuda...⁶⁷*

Tekrar yaratılışın kaynağına atıfta bulunulan şiirde, çölün ağırlığı ve varlığın yolculuğunda geçirdiği evrelere, değişimlere değinilir. Bu hâlden hâle geçişler, duraklardır ve bu duraklar varlığın oluşunda ve biçimlenmesinde önemlidir. Birbiri ile bütün olan menziller, bireyin olgunlaşmasında etkilidir ve zorunlu yolculukta *pusuda* misali beklerler. İnikak suresindeki; "*Ki siz elbette hâlden hâle geçeceksiniz*"⁶⁸ âyeti de bu durumu açıklar. Gökyüzünde ay en ince hâlden dolunaya kadar çeşitli hâllerden geçer ve sonunda tam dolunay hâlini alır. Dünyada olan insan da *hâlden hâle* geçerek bölünür.

"*yedi askı, çırılçıplak, söylendi, duydum*."⁶⁹ Kusursuzluğun ve mükemmelliğin mesajıdır yedi sayısı. "*Arapçada 7 harfi V şeklindedir. Yani aşağı inen, dibe vuran ve tekrar yükselen bir eğridir. Ezoterik bilgilerde de insanlığın Cennetten kovuluşu, dibe vurması ve tekrar Cennete kavuşma, O'ndan ayrılış ve O'na döndürülmedir.*"⁷⁰ Kur'an-ı Kerim'e göre Allah cenneti ve dünyayı yedi katlı olarak yaratmıştır ve böylece şair varoluşun sorgulanmasında önemli mekânların yaratılışına atıfta bulunur. Kur'an-ı Kerim'deki yedinci âyetin A'raf suresi olması, şairin arada kalmasına ve şiirini üstün bir kurgu ile *yaptığına* bizi götürüyor. Surenin yedinci âyetinin tekâ-

müle, tam olmanın tam bilgi ile olacağına işaret etmesi ve ayın evrelerinin de te-kâmülü karşılması yine şairin şiirindeki üstün kurguyu ortaya koyar. “*Ay geniş süremlerin arketipidir; insanlığın ‘doğum’u, büyümesi, gerilemesi (‘yıpranması’) ve yok oluşu ay devrelerine benzetilmektedir.*”⁷¹ Şakk-ı kamer mucizesine göndermede bulunulan şiirinde, ay mitoslarının ölüm, diriliş, yeniden doğuş inançlarında taşıdığı önemden yola çıkarak şairin ‘*ebedî dönüşe*’ ölme arzusuyla hüznünü sembolleştirdiğini söyleyebiliriz. Bireyin kendine vardığı zaman dilimi gecede ölümü istemesi, varlığı var kılan ilk kuvvete ruhun dönüşüdür.

*bu ne tutkun gecedir, hüznle beni, beni öl!..*⁷²

Heidegger’de *kendi ölümüne sahip olma* durumu, var olanın en son olanağı olarak, kendi geçmişine yönelmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Şair “Çölde Zaman” şiirinde çöldeki zaman ile kendi bulunduğu durumu geçmişine dönerek ölçmektedir. Zamanın varoluştaki konumu, var olmanın çöldeki ‘nasıl’lığı ile sorgulanır. Sorgulamasında kendini geçmişinde tutarak zamana sahip olur.⁷³ Varoluş sancısını taşıyan bireyin sorgulama mekânı çöldeki yokluk-varlık çelişkisi zamana geri dönüşle gerçekleşir.

*kalbimin üzerine kumunu basa basa,
çöl biraz önce durduydu yanımızda;
öyle ki, en unutkan olanımızda
bile bir anıyı bırakıyor gibiydi...⁷⁴*

Çöldeki yazgı ve zorunluluğunu ‘çölde olmak’ durumuyla taşıyıcı konumda olan bedevi, kelimelerin örgüsünü şuuruyla çözerek dünyasına varoluş kazandırır. Kendisini şiiriyle yeniden kurmak isteyen şair, varlığıyla çölün çıkmazlarındadır. Şair, şiirinde Hz. Muhammed tarafından hırka hediye edilen Arap şair Ka’b bin Züheyr’e göndermede bulunmaktadır. “*Giyinmek yalnızlığa iyi gelir.*” diyen şair, şiirinde hırka ile hırkayı örtüştürerek, aslında bir varlıkla başka bir varlığı örtüştürmektedir.

*üşüyor, öyle derin üşüyor ki, hırkası
hırkamla örtüşüyor, ört üşüyor!
ve bizi ki, başkası
olmalara doğru güden Zaman’dı...⁷⁵*

Varlığı giydirerek yalnızlığından kurtaracağını düşünen şair, zamanın güdümüyle öteki ile birleşmektedir. *Kendi için varlığın* başkaları olmaya güdülmesi bizi Heidegger’deki “*Var olma, birbiri ile olmak, başkaları ile olmak, birbiri için olmak ve başkaları için olmak*”⁷⁶ düşüncesine götürür. Hiç kimsenin bizzat

kendisi olmadığı bu var olma durumunda şair, herkes olmanın/herkeste biraz olmanın yüküyle zamana yenilmiştir. Zamanın hâkimiyeti altında bölünme ve bütünleşme ikilemi içerisinde çölde sözünü söylemek için hazırlanır.

“Çöl ve Söz” şiirinde, “sözün kimyasının peşinde”⁷⁷ olduğunu söyleyen şair sözün kuşatıcılığı ve işleyiciliği ile var olma durumunu söze indirgemektedir. “Varoluş, var olan her şeyin daima ötesine geçmektir.”⁷⁸ Şair de söz’le işlenen dünyayı anlamlandırır. Sözün gönüldeki sükûtu “oku” emri ile bozulur ve dinginlik akşamın kendini bulması ile sona erer. “Dünya üzerine her konuşmada, Var olmanın kendisi üzerine konuşması bulunursa, aynı şekilde her özenli görünme, Var olmanın varlığının işlenmesi, özen göstermesidir.”⁷⁹ Sözün dünyayı kapsamı çöl ve söz şiirinde şöyledir:

*sonunda güneş öldü, Söz her şeyle örüldü;
akşam kendini buldu, görüldü
nakışları dünyanın, Sen, baştanbaşa...⁸⁰*

Yaratılıştaki sözün önemini belirtmiş olduğu şiirle Saint Augustin’deki özcü felsefenin ‘özün kelam olması’ anlayışına varabiliriz. *Sözün her şeyle örülmesi* sözü bizi, var olan her şeyin kelâma iştirak hâlinde olması⁸¹ görüşüne götürmektedir. Şair, *sözün vakurluğu* ile şiirinde ‘söz’ü varoluşun temelini yerleştirmektedir. Varlığın beşerî idrak belirmesi de Allah’ın söz’ü ile gerçekleşir. Şair de şiirsel söz ile ‘varlık’ı ifşa eder.⁸²

Söz’le başlayan *çölde olma* durumu, yine söz’le, *akşamın kendini bulmasıyla* sona yaklaşmıştır. Kıyametin akşam kopacak olmasının imlenerek yolculuğun sonunun hissettirildiği “Çöl ve Söz” şiirini, “Çöl Kırıldı” şiiri takip eder. Var olan her şeyin, zamanın eskiticiliği ve tüketiciliğine yenilmesiyle varlığın değişimi şu mısralarda imlenir:

*kumun kendi Zamanını aktığı zamanlar,
kötürüm saatler, bunak yaz, bunak...
dağların pörsümesi,
kaybolması tenin
unutulmaz eflatunlar bırakarak...⁸³*

Varlığın çöldeki her an oluş ve değişme hâli, tenin çıplaklığında son bulur. Maddeden mânâya geçişin işaretlerinin verildiği şiirde artık yalnızlık kuşanılmıştır. Varlıktaki sonsuzluk duygusu onu *tasa* ve *umutsuzluğa* götürür. “Hiçbir zaman erişemeyeceği mümkünlere yönelmekte”⁸⁴ olan varlık, sonlu olduğunun tasasını, her varlığın çölde ‘kendi için var olma’ durumunun yalnızlığa indirgenmesi ile kuşanır.

Şeyh Galib'in *Hüsni Aşk*'indeki;

*Giydikleri âfitab-ı temmuz
İçtikleri şûle-i cihan-sûz*

beytine göndermede bulunan Yavuz, temmuz güneşini giyinip cihan ateşini içen *muhabbet ehlinin* yalnızlığını kapatmak için giyindiğini çıkarması ile yalnızlığın artık hüküm sürdüğünü ortaya koymuş olur. Sorgulama mekânı 'çölde çıkış' *çölde olma* durumunun varlığa ekledikleri ve çölün yüküyle devam eder. "*Kendi-için ontolojik yönden varlık eksikliği olarak betimlenir.*"⁸⁵ Tenini çöldeki kum ile birleştiren şair, bütün yalnızlıkları kendi teninde birleştirir. Kumun çokluğuna bütünlük kazandırma gayesi ile yalnızlıkta birleşir ve varlığın eksikliğini, ötekilerin yalnızlığı ile birleştirerek tamamlama yolundadır.

Hilmi Yavuz "*Çöl Yakarısı*" şiirini, mutluluk arayışında ölüme sığınması ve ölüme yürüyüşü ile edebiyatımızda önemli bir yere sahip olan Ziya Osman Saba'ya ithaf etmiştir. Şiirde 'çölde olma' ile yüklenilen sıkıntı dile getirilir:

*aynalar görünmez oldu; kötürüm...
ben kendi (ç)ölümde yürürüm;
beklese ne olur? mumya ve lahit
gibi durmak yan yana? Aşklar da cürüm
ve ceza... ve ceza! öyle ölürüm
nasıl ölüyorsa sular da gelgit...⁸⁶*

Var olan her şeyin varoluşsal gerçekliğini yitirdiği, *kötürüm* olduğu kırık çölde şair, ölümü istemektedir. Lahit'ine konulmayı bekleyen ölü misali 'anayurt'a geçiş arzusuyla zamanın ikileminden kurtulmak için çölünde ölümüne yaslanmıştır. Kendi (ç)ölümde yürüme durumu bizi, Heidegger'deki "*Dasein her zaman benimki diyendir.*"⁸⁷ düşüncesine götürür. Varlığın varoluşu her 'benimki' dediği anda gerçekleşir. "*Ölüm, Dasein'in kendi imkânı hâline gelmiştir, insan gerçekliğinin varlığı 'ölüme doğru varlık, ölüme doğru olmak' olarak tanımlanır. Dasein ölümüne doğru kendi projesine karar verdiği ölçüde, ölmek-için-özgürlüğünü gerçekleştirir ve kendini sonluluğun özgür seçimiyle bütünlük olarak oluşturur.*"⁸⁸ Dasein, dünyada olmak / çölde olmak durumunun son imkânı ölüm ile kaçınılmaz bireysel eylemini ortaya koyar. Dasein için *mümkün olanların hiçlenmesi* (ölüm) düşüncesi veya isteği, bireyde varoluşun karşı konulamaz sürüklenişi olması sebebiyle Dasein yalnızlığın limitinin sorgulamasına saplanır. Geleceğe güdümlü kendi-için varlıkta ölüm düşüncesi söz konusu değildir. Sonu bilinmeyen bir olayın beklentisi kendi-için varlıkta karşılığını bulamaz. Çünkü o durumu yaparken kendini, kendini yaparken durumu yapar ve gelece-

ğe güdümlü olması gelecekten onay beklemesi demektir. Ölümde belirsizlik söz konusudur ve gelecek için onay veremez.

*ve bir sessizlik oluyor Tevhid
beni onunla sağalt ve onunla dirilt...⁸⁹*

“Kendi-için her zaman bir sonrayı talep eden varlıktır ve kendi-içinin olduğu varlığın içinde ölüme hiçbir yer yoktur.”⁹⁰ Bu sebepten şiirde- kendi-için varlık Tevhid’le iyileşmek ve dirilmek istemektedir. İsteyerek varlığını oluşturma çabası içerisinde varoluşuna iradesiyle olurluk kazandırmak ister. Çünkü “Var olmak istemek, sevmektir ve insanı var kılan var olmak iradesidir.”⁹¹ Mutlak Varlık’tan ayrılarak varoluşunu çölde olmak durumuyla bildiren varlık çölde berzah âleminde. Ölümü isteyen, ölüme yaslanan varlığın çölde ölüm ile diriliş arasındaki ara bölgede (berzah) olmasına kendi-için varlığın Tevhid’le dirilmeyi istemesinde varabiliriz. “Zamanın yaptıklarından kurtulup iyileşmek için ‘geriye dönmek’ ve ‘Dünya’nın başlangıcına varmak’ gerekir.”⁹² ‘Kendi-için varlık’ da geriye dönerek ilk tecridi anımsar ve başlangıca dönüp sağaltılma arzusundadır. Heidegger’de bu tecrit “varlığın sahici potansiyelinden uzağa ve ‘dünya’ya düşmesi”⁹³ olarak otantiklikte karşılığını bulur. Tevhid’e dönüşle sağaltılma arzusu *varlık ve zaman*’daki “nostaljik geri dönüş itkisi”ne⁹⁴ ve kökene dönüş meyline yaklaşır.

“Tevhid” bölümünün son şiiri “Çöl, Yollar, Hırka”da ‘çölde olmak’ durumunun başlangıçtan sona kadarki serüveninin özetini verir şair. *Çöl Şiirleri* ene’l mâsivâ diyenin kitabıdır, diyen Hilmi Yavuz’un ayrılığının son noktasıdır.

*‘tecrid’ denildikte: yollar, hırka...
giyindik bir çölü, korka korka;
değişiyor ince yol, iğne iplik...
tenimiz öte geçe, biz bu tarafta
yaşardık, yalnızlıktık, Âraf’ta
henüz yazdı, mufassaldık ve kil’dik.⁹⁵*

Varoluş bir çeşit öne çıkarma / çıkarılma, ayırma / ayrılmadır. Varoluş her yaratıkta ve âlemde farklı şekillerde belirir. İnsanın oluşunu ispatlamasında iradenin etkili olması sebebiyle geçmişe döner ve var olma yolculuğunu iradesiyle ortaya koyar. Çölü giyme, çölde olma eyleminde varlık, yazgısının kaçınılmazlığına değinmiş olur. Eylem, varlığın kaçınılmaz yazgısıdır. Hareket / eylem varlığı kaygıya götürecektir. Çünkü varlık, Asıl Varlık’tan ve cennetten ayrılmıştır. Bilinmeyene gidış, belirsizlik ve korku getirecektir. Ayrıca ‘tecrid’ durumunun dünyadan ayrılış, her şeyden el ayak çekip Allah’a yönelme olduğu da söylenebilir. Yaratılıştan bu yana bir ‘tecrid’ durumuna maruz kalan var-

lık, geçmişe dönüp anı olarak kalan cennette olmaya dönmek istemektedir. Fakat cennette olma durumu da onun yalnızlığını dindiremez. Çölde olmadan önceki durumunun dile getirildiği dizelerden sonra 'çölde olma' ömür merkezli şu mısralarla ifade edilir:

*çocukluk çöl, ergenlik çöl de... lirik
bir yaşlılık şimdiyse... daha
ne beklenir artık?...⁹⁶*

Çölde olmanın aşamaları varlığın değişimi ile aktarılır. Varlık değişir, şekilden şekle girer. Dağınık bir biçimde bulunan âdemin başlangıçtan sonuna kadar ki oluşumu, değişimi çöl/yol/hırka düzleminde sembolleştirilir.

*geçtiler, kervandular... Yâsin, Tahâ;
bir uzun hırka idik, aktık ve dindik.⁹⁷*

Yola çıkmak için çölü giyinen varlık, yolculuğunun bütün hamlelerini tutku ile gerçekleştirir. Ayrıca bu dizelerde bir teslimiyet söz konusudur. Hırka giyilmiştir, dünyada-olma durumu ömrün akması şeklinde gerçekleşmiştir ve sonuçta bir dinme, sessizliğe bürünme söz konusudur. Karşı konulamaz olana karşı teslimiyet, geçmişe bakıp olanı kabullenişle belirmiştir. "*Sonsuz teslimiyette barış ve dinginlik vardır, bunu isteyen, kendisini küçümseyerek- ya da daha kötüsü aşırı gururla- hamleyi gerçekleştirecek şekilde kendisini disipline eder, bunun acısı kişiyi varoluşla uzlaştırır.*"⁹⁸ Varlık da kurtuluş noktası olarak sonsuz teslimiyeti bulmuştur. Çünkü *sonsuz teslimiyet* ile 'ebedî geçerliliği'ni görünür kılacaktır.

*yolculuktuk, gitmek için giyindik,
ben ölürsem yapayalnız kalacak olan Allah'a...*

ben ölürsem yapayalnız kalacak olan Allah'a...⁹⁹

Heidegger'deki düşüncenin sürekliliği, düşüncenin yolda olması çöl şiirlerinin odağında bulunan yol düşüncesine bizi götürmektedir. "*Onun düşüncesi her zaman 'yoldadır', ama hedefine hiçbir zaman ulaşmaz.*"¹⁰⁰ Yavuz Çöl Şiirleri'nde yolda olan ve hep yolda olacak varlığın ayrı kalışının, hep ayrılıkta oluşunun türküsünü söyler. Heidegger'de "*zorunlu özgürlük deneyimi*" olarak tanımlanan 'dünyada olma'yı Hilmi Yavuz çöl şiirlerinde ortaya koyar.

Varlık, 'tecrit' ile başlayan çölü giyinme hamlesini ve çölde olmak durumunu kaygı ile anlamlandıracaktır. "*Var olmanın ve eylem yetkinliğine sahip olmanın derin bir işaretidir de kaygı... Yeryüzündeki- varlık [Dasein] olan insanı, 'etkin' kılan her şeydir. Kaygı, kendisine ve en önemlisi Varlık'a soru yöneltebilen Dasein'dir.*

Kaygı, bu nedenle, faaliyettir."¹⁰¹ Kaygıyla giyilen çölde varlık, hep bir sonsuz olma hamlesiyle ilerler. Ölümüyle tekrar 'tecrit'i yaşayan varlık, ölüm içinde sonsuz olmaktadır. Ölümüyle 'vahdet'e erişmez, yine kesrette kalır. Çünkü varlık hâlâ konuşmaktadır ve çöldedir. 'Vahdet' durumu Allah dışında her şeyden uzaklaşma, Allah'la bir olma durumudur. Fakat şair burada Allah'la birleşme dışında varlığını ene'l mâsivâ ile birleştirmiştir. 'Vahdet'e erişmede sunulması gerektiğini düşünen şair, varlık olarak ölümün kaçınılmazlığı karşısında duyduğu kaygısını gerçekleştirmemiş ölümünün içinde hissederek ölümü içinde var olma gayesindedir. Varoluş kaygısının 'vahdet' ile sona erdireceğini bilen varlığın mâsivâdan kurtulamaması ile kendine ölümü yurt edinmesidir. "*Tasavvuf'ta yolculuk (tarikât) Söz'dür, Hakikat ise Susuş! Hakikat'le bir olunca Söz biter.*"¹⁰² Şair Söz'üne devam eder, gerçekleştirmemiş bir eyleme yönelik varlığını kitabın sonunda da ortaya koyar. Ölme imkânıyla varoluşu belirir. Bu belirme, ene'l mâsivâ'da gerçekleşecekti

SONUÇ

Varoluş içinde kendini gerçekleştirme ve 'çıkış' yerinin mükemmeliyetine karşılık kendi içindeki çölünü yeşertme, varlık alanı çöle adımla başlar. Varoluşu adım sonsuz olma arzusuna da adımdır. Cennet nostaljisinin varlığı devamlılığa yöneltmesi, hep 'yolda' olmayı gerektirir. Böylece Yavuz, çöl şiirlerinde hep yoldadır ve sonsuz olma yolundadır. An içinde kaybolma, varlık alanında varoluşun konuşulmasıyla gerçekleşir. Saatlere tutsak edilen bireyin an içindeki geçmiş ve geleceğe yolculuğudur, gelgitin içinde varoluşun tadına varıştır *Çöl Şiirleri*. Kendini fark ediş, çölün bağrında insanlığın çirpinişiy-la yankılanır. Çöldeki yaşayışın yenilgisine rağmen Yavuz, şiirinde 'aşkın' bir yolculuğa çıkar ve bütün insanlığın macerasını fısıldar. Kum tanelerinin eylemiyle (akışıyla) ontolojik sorgulamanın zamanı aşan konumu ortaya konulur. Gücünü otantik olma ve olmama arasında sıkıştıran bireyin çıkmazlarının söze dönüşmesidir *Çöl Şiirleri*.

II. Dünya Savaşı'nın bireyi sürüklediği bunalımın, ait olamama sıkıntısının zihinsel tasarıya dönüşmesi ile günümüz insanının da problemi hâline gelmiş olan 'varoluş kaygısı' çöl şiirlerinde ortaya konulur. Varoluş felsefecilerinin varlığı sorgulamadaki görüşleri merkeze alınarak şiirlerdeki matrisler varoluş felsefesiyle temellendirilmeye çalışıldığında çağın probleminin köksüzlük olduğu ve bu köksüzlüğün evrenselliğe dönüştüğü çıkarımında bulunabiliriz. 'Evsiz', 'yurtsuz' olma ile karşılanan bu durum modern hayatın bireye sunduğu sıkıntıdır. Çözüm 'kökene dönüş' ile sağlanır. *Çöl Şiirleri'*nde de Yavuz, sonsuz olmanın kendi içine yolculukla gerçekleşeceğini dile getirerek çağın problemiyle de mücadelesini vermeye çalışır ve insanlığı varoluşuyla ayağa kaldırma gayesindedir.

Çölün bütün semavî dinlerdeki konumu, bütün kutsal dinlerin çöle inmiş olması ve insanoğlunun varlık sorgulamasının çölde başlaması sebebiyle önemlidir. Çöl, varlık sorgulamasında kaçınılmaz mekândır. Baştanbaşa bir tarih olan çöl, varlık / yokluk ikileminin birlikte soluklandığı mekândır. Din / çöl ilişkisi çöl şiirlerinde merkeze alınmıştır. Metinlerarasılık metoduyla veya çeşitli göndermelerle şiirlerde din / çöl / varlık ilişkisi, çölün bütün medeniyetlerde önemli olduğu, *Çöl Şiirleri'*nde insanlığın çölde olma durumuyla ortaya konulmuştur. Çölün yüklendiği varoluş misyonu, *Çöl Şiirleri'*nde varlığın çölde olma macerası ile sunulur. *Çöl Şiirleri'*nde varlığın anlam kazanmasının ve kendine yaptığı yolculuğun özeti din merkezli işlenmiştir denilebilir. Çölün var olmadaki konumu, çölde olmak durumunun varlığı getirdiği nokta, sistemli bir şekilde *Çöl Şiirleri'*nde kurgulanmıştır.

DİPNOTLAR

- 1 Taner Namlı, "Hilmi Yavuz ile Edebiyat Üzerine", *Bizim Külliye*, S. 45 Kasım 2010, s. 6.
- 2 Erdoğan Erbay, "Hilmi Yavuz'un Şiirinde Geleneğin Yeniden Üretilmesi", *Hilmi Yavuz Akademik Sempozyumu* (Mardin Artuklu Üniversitesi), 19 Nisan 2009, s. 116-134.
- 3 Hilmi Yavuz, *Şiir Henüz*, Est&Non Yayınları, İstanbul, 1999 s. 128.
- 4 Vefa Taşdelen, *Kierkegaard'ta Benlik ve Varoluş*, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 96.
- 5 Ortega Gasset, *İnsan ve Herkes*, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s. 39.
- 6 *Age.*, s. 43.
- 7 Hilmi Yavuz, *Çöl Şiirleri*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1996, s. 10.
- 8 Nurettin Topçu, *Varoluş Felsefesi - Hareket Felsefesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 31.
- 9 *Age.*, s. 45.
- 10 Nurettin Topçu, *İsyan Ahlâkı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 72.
- 11 Taşdelen, *age.*, s. 99.
- 12 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 11.
- 13 Yusuf Alper, *Psikodinamik Açından Haydar Ergülen ve Şiiri*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41.
- 14 Ahmet Sarı - A. Ercan Cemile, *Masalların Psikanalizi*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara, 2008, s. 19.
- 15 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 12.
- 16 Gasset, *age.*, s. 12.
- 17 *Age.*, s. 12.
- 18 Jean-Paul Sartre, *Estetik Üstüne Denemeler*, (çev. Mehmet Yılmaz), Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 9.
- 19 Yavuz, *Şiir Henüz*, s. 129.
- 20 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 13.
- 21 F. E. Peters, *İbrahim'in Çocukları Musevilik Hıristiyanlık İslâmiyet*, (çev. Nurşan Üstüntaş), Neden Kitap, İstanbul, 2010, s. 53.
- 22 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 14.
- 23 Jean-Paul Sartre, *age.*, s. 85.
- 24 *Kur'an-ı Kerim Tefsir ve Meal*, (Elmalılı Hamdi Yazır), 95. sure, 4-5-6. âyetler, Nuh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 596-597.
- 25 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 14.
- 26 *Age.*, s. 14.
- 27 *Kur'an-ı Kerim*, 4. sure, 158. âyet, s. 102.
- 28 *Kur'an-ı Kerim*, 3. sure, 55. âyet, s. 56.
- 29 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 15.

- 30 A. Kadir Çüçen, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Asa Yayınları, Bursa, 2003, s. 110.
- 31 Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, İstanbul, 1993, s. 10.
- 32 *Kur'an-ı Kerim*, 15. sure, 26. âyet, s. 262.
- 33 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 16.
- 34 *Age.*, s. 17.
- 35 Çüçen, *age.*, s. 70.
- 36 Octavia Paz, *Yay ve Lir /Şiir Nedir?*, (çev. Ömer Saruhanlıoğlu), Era Yayınları, İstanbul, 1995, s. 9-10.
- 37 Taşdelen, *age.*, s. 78.
- 38 Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 26.
- 39 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 18.
- 40 *Age.*, s. 19.
- 41 *Age.*, s. 22.
- 42 Ercan Yılmaz, "Hilmi Yavuz ile 70. Yaş Söyleşisi", *Ada*, Bahar 2007, s. 35.
- 43 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 23.
- 44 *Age.*, s. 24.
- 45 Beyhan Kanter, "Hilmi Yavuz'un Çöl Şiirlerinde Mutsuz Bilincin Görünümü", *Hilmi Yavuz Akademik Sempozyumu*, 19 Nisan 2009, s. 166.
- 46 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 27.
- 47 Fatih Kanter, "Ses Hikâyesi Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", *Türk Dili*, c. XCI, S. 650, Şubat 2006, s. 134-140.
- 48 Nurettin Topçu, *Var Olmak*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 59.
- 49 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 27.
- 50 *Age.*, s. 28.
- 51 Emmanuel Levinas, *Ölüm ve Zaman*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 61.
- 52 Yavuz, *age.*, s. 28.
- 53 *Age.*, s. 28.
- 54 Levinas, *age.*, s. 62.
- 55 *Age.*, s. 71.
- 56 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 30.
- 57 *Age.*, s. 30.
- 58 Soren Kierkegaard, *Kayı Kavramı*, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 47.
- 59 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 33.
- 60 *Age.*, s. 33.
- 61 Topçu, *Varoluş Felsefesi-Hareket Felsefesi*, s. 31.
- 62 Kevser Yeşiltaş, *Ene-1 Hak Gizli Öğretisi*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 74.
- 63 Nusret Hızır, *Felsefe Yazıları*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 83.
- 64 Topçu, *İsyan Ahlakı*, s. 70.
- 65 *Kur'an-ı Kerim*, 115. sure, 2. âyet, s. 17.
- 66 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 36.
- 67 *Age.*, s. 37.
- 68 *Kur'an-ı Kerim*, 84. sure, 19. âyet, s. 589.
- 69 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 37.
- 70 Yeşiltaş, *age.*, s. 292.
- 71 Mircea Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994, s. 91.
- 72 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 37.
- 73 Aristoteles-Augustinus-Heidegger, *Zaman Kavramı*, (çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 85.
- 74 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 38.
- 75 *Age.*, s. 38.
- 76 Aristoteles-Augustinus-Heidegger, *age.*, s. 73.

- 77 "Hilmi Yavuz ile Doğu'ya ve Batı'ya Yolculuk", (hzl. Mustafa Armağan), Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003, s. 39.
- 78 Topçu, *Varoluş Felsefesi-Hareket Felsefesi*, s. 32.
- 79 Aristoteles-Augustinus-Heidegger, *age.*, s. 75.
- 80 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 39
- 81 Topçu, *Varoluş Felsefesi-Hareket Felsefesi*, s. 24.
- 82 Hilmi Yavuz, *İslâm'ın Zihin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 101.
- 83 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 40.
- 84 Hızır, *age.*, s. 78.
- 85 Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, (çev. Turhan Ilgaz-Gaye Çankaya Eksen), İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s. 701.
- 86 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 42.
- 87 Sartre, *Varlık ve Hiçlik Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, s. 334.
- 88 *Age.*, s. 664.
- 89 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 43.
- 90 Sartre, *Varlık ve Hiçlik Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, s. 672.
- 91 Topçu, *Var Olmak*, s. 80.
- 92 Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, (çev. Sema Fırat), Simavi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 84-85.
- 93 Allan Megill, *Aşırılığın Peygamberleri*, (çev. Tuncay Birkan), Ayraç Yayınları, Ankara, 2008, s. 183.
- 94 *Age.*, s. 190.
- 95 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 44.
- 96 *Age.*, s. 44.
- 97 *Age.*, s. 44.
- 98 Soren Aabye Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, (çev. İbrahim Kapaklıkaya), Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 89.
- 99 Yavuz, *Çöl Şiirleri*, s. 45.
- 100 Megill, *age.*, s. 170.
- 101 Sadık Kılıç, *Benliğin İnşası*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 80.
- 102 Yavuz, *Şiir Hentüz*, s. 129.

KAYNAKÇA

- Alper, Yusuf, *Psikodinamik Açından Haydar Ergülen ve Şiiri*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Armağan, Mustafa, *Hilmi Yavuz ile Doğu'ya ve Batı'ya Yolculuk*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2003.
- Aristoteles-Augustinus-Heidegger, *Zaman Kavramı*, (çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çüçen, A. Kadir, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Asa Yayınları, Bursa, 2003.
- Eliade, Mircea, *Ebedî Dönüş Mitosu*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
-, *Mitlerin Özellikleri*, (çev. Sema Fırat), Simavi Yayınları, İstanbul, 1993.
- Gasset, Ortega, *İnsan ve Herkes*, (çev. Neyire Gül Işık), Metis Yayınları, İstanbul, 2007.
- Hızır, Nusret, *Felsefe Yazıları*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kanter, Beyhan, "Hilmi Yavuz'un Çöl Şiirlerinde Mutsuz Bilincin Görünümü", *Hilmi Yavuz Akademik Sempozyumu*, (Mardin Artuklu Üniversitesi), 2009, s. 160-170.
-, "Ses Hikâyesi Üzerine Bir Çözümleme Denemesi", *Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi*, c. XCI, S. 650, Şubat 2006, s. 134-140.
- Kierkegaard, Soren, *Korku ve Titreme*, (çev. İbrahim Kapaklıkaya), Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2002.
-, *Kayı Kavramı*, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kılıç, Sadık, *Benliğin İnşası*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kur'an-ı Kerim Tefsir ve Meal*, (Elmalılı Hamdi Yazır), Nuh Yayınları, İstanbul, 2011.
- Levinas, Emmanuel, *Ölüm ve Zaman*, Ayrıntı Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Megill, Allan, *Aşırılığın Peygamberleri*, (çev. Tuncay Birkan), Ayraç Yayınları, Ankara, 2008.
- Namlı, Taner, "Hilmi Yavuz ile Edebiyat Üzerine", *Bizim Külliye*, S. 45, 2010, s. 6-7.
- Paz, Octavia, *Yay ve Lir /Şiir Nedir?*, (çev. Ömer Saruhanlıoğlu), Era Yayınları, İstanbul, 1995.
- Peters, F. E., *İbrahim'in Çocukları Musevîlik Hristiyanlık İslamiyet*, (çev. Nurşan Üstüntaş), Neden Kitap, İstanbul, 2010.

- Sarı, Ahmet- Ercan, A. Cemile, *Masalların Psikanalizi*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara, 2008.
- Sartre, Jean- Paul, *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, İstanbul, 1993.
-, *Estetik Üstüne Denemeler*, (çev. Mehmet Yılmaz), Doruk Yayınları, Ankara, 1999.
-, *Varlık ve Hiçlik Fenomenolojik Ontoloji Denemesi*, (çev. Turhan Ilgaz - Gaye Çankaya Eksen), İthaki Yayınları, İstanbul, 2009.
- Taşdelen, Vefa, *Kierkegaard'ta Benlik ve Varoluş*, Hece Yayınları, Ankara, 2004.
- Topçu, Nurettin, *İsyan Ahlâkı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.
-, *Varoluş Felsefesi-Hareket Felsefesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.
-, *Var Olmak*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.
-, *İsyan Ahlâkı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.
-, *Var Olmak*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.
- Yavuz, Hilmi, *Şiir Henüz*, Est&Non Yayınları, İstanbul, 1999.
-, *Çöl Şiirleri*, Varlık Yayınları, İstanbul, 2008.
-, *İslâm'ın Zihin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Yeşiltaş, Kevser, *Ene-l Hak Gizli Öğretisi*, Sınır Ötesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yılmaz, Ercan, "Hilmi Yavuz ile 70. Yaş Söyleşisi", *Ada*, Bahar 2007, s. 35-37.